

6. Finalement, grâce aux sources exposées dans cet article, il nous est possible de nous faire une idée du commerce et de la politique commerciale du XVIe siècle. Les tissus de textile étaient généralement fabriqués à l'étranger. Des tissus importés on cite particulièrement les draps de bonne qualité de Linden et de la Bohême, surtout de la région de Trigla. On importait aussi des draps d'Angleterre, des Pays-Bas, d'Italie et d'Allemagne. Cependant, surtout les draps italiens étaient de mauvaise qualité. On importait les tissus luxueux particulièrement des diverses villes italiennes, comme Venise, Milan, Gênes, Lucce et autres. Le commerce était en partie entre les mains des commerçants originaires d'Écosse et de Savoie. Les exemples de fraude et de vente de mauvais tissus n'étaient pas rares. Aussi dut-on consigner des mesures contraires dans les règlements policiers.

La production du drap de pays était assez peu développée.

Prispevek k zgodovini naših moških noš

Franjo Baš

V času od 1. novembra 1784 do 30. januarja 1785 in od 1. februarja do 30. aprila 1785 je pobegnilo na nekdanjem Kranjskem, Koroškem in Stajerskem 42 za vojaško službo popisanih podložnikov, sinov vojakov ter dopustnikov. Za temi je bila izdana poleti 1785 v Gradcu nedatirana tiralica,¹ ki podaja postavbo begunca ter njegovo obleko in je kot taka vir za zgodovino naše moške noše v predzadnjem desetletju XVIII. stoletja.

Viri za zgodovino noš so v prvi vrsti slike, inventarji in opisi posamezne zemlje ter njenih ljudi. Prve pogosto iz nastrojenja časa in iz smotra upodobitve same idealizirajo posedujočega ali reprezentirajočega upodobljenca, drugi navajajo snov in ohranjenost in tretji pa radi posplošujejo to, kar je posebno očitno. V primeru naše tiralice imamo služben vir za obleko malega delovnega človeka v starosti od 15 do 32 let, ki je bil najbolj pri-tegnjen k vojaški službi, oziroma ki je bil kot vojaški otrok oddan v rejo; zaradi svojega smotra se tiralica gotovo poizkuša čim določneje približati dejanskemu izgledu in s tem tudi dejanskemu zgodovinskemu stanju moške noše. S pričujočim prispevkom imamo za to tudi namen ponovno, n. pr. za V. Gerambom² opozoriti na tovrstna oznanila naših noš, ki bi zamogla v marsičem izpopolniti podatke iz slikovnih, inventarnih ter krajevno ali po-krajinsko pisanih virov.

V tiralici navedeni begunci so po poklicu kmetski in meščanski sinovi, kmetski, konjski, vozniški in mlinjski hlapci, gosposki in kmetski rejenci, čevljarski, krznarski in vrtnarski pomočniki ter vajenci, dva sta viničarska

¹ Kurenda v arhivu Pokrajinskega muzeja v Mariboru, inv. štev. 6880.

² Geramb V., Steirisches Trachtenbuch, I, 413, Graz 1932–34.

10. Noša iz Smlednika na Gorenjskem (Goldensteinov akvarel iz Slowianščyzne)

11. Adlešičanka (posnetek Etnografskega muzeja v Ljubljani)

12. Ženska noša na Dolenjskem (Freska na Veseli gori iz leta 1776)

13. Noša iz Poljanske doline ob Kolpi (Goldensteinov akvarel)

14. Ziljski par (po posnetku Glasbeno-narodopisnega instituta v Ljubljani)

sinova in eden je lovec. Od 42 jih je bilo 32 doma iz neimenovanih slovenskih krajev Štajerskega ter iz krajev Maribor, Ptuj, Vurberg, Mertinci, Jarenina, Klanci, Jablanje pri Cirkovcih, Biš, iz okolice Št. Jurija pri Celju, Sevnice ob Savi, Luč, Kamnika, Križa, Mengša, Cerkelj, Prema, Pliberka in Beljaka ter iz Kranja, Črnuč in z Viča. Popolnoma torej manjkajo jugozahodna in jugovzhodna Slovenija ter Pomurje; v ospredju stoji severna Slovenija s Podravjem, Gorenjsko je zastopano z ravnino severno od Ljubljane, posamično tudi Savinjska dolina in Posavje.

Noša posameznega begunca je opisana s poedinimi kosi obleke od las in pokrivala na glavi do obutve, pri čemer je poudarek na snovi, iz katere je obleka izdelana, ter na barvi, v kateri se ona izraža.

Še redki površnik je suknen, modre ali pepelnate barve.

Za pokrivalo glave je v splošni rabi okrogli črni klobuk, ki se nosi večinoma v fasoni, v kateri je izdelan. V posameznih primerih je opremljen z zelenim svilenim ali rdečebelim trakom, pri katerem pa je klobuk modre barve. Isto tako posamično se pojavi okrogli klobuk na »štajerski način«, to je ausseeški, nadalje pri lovcu srebrno obšit in končno izdelan iz mešanice volne ter dlake. Poleg tega si lastnik sam krajce zaviha ali podviha ali stisne nadglavnino v višino do trikratne pokončne lege. Obratno so povešeni krajci posledica deloma obnošenosti klobuka, deloma pa posnemanja meščanskega kroja.

Manj v rabi kakor klobuk je čepica, ki je po snovi iz usnja in gradlja, barvno pa zelena ali rdeča in enkrat opremljena s črnim florom. Posamično se nosi čepica pod klobukom, drugače pa sama.

Suknja je iz sukna in iz sirovega sukna sive, temnosive, zelene, rjave, temnorjave, modre, črne in bele barve. Siva suknja je pogosto okrašena z rdečimi, zelena pa z modrimi našivi. Zadnji način imenuje tiralica spodnjekoroški; poleg tega pa imamo še posebno označitev suknje kot dolanjsko in prleško (windisch-vendsko).

Barvno še bolj živ kakor suknja je iz sukna, flanele in gradlja izdelan telovnik. Od barv sta najbolj pogosti rdeča in bela, manj zelena in najmanj rjava ali rumena. Obratno od barvno enotne suknje prečkajo telovnik pogosto rdeče in bele proge ter se zapenja z belimi kovinastimi ali gladkimi rumenimi gumbi. Zeleni telovnik je posamično okrašen s srebrnimi našivi.

Dolge hlače so še redke ter se kot take omenjajo samo dvakrat, in to v modri barvi. Po snovi so daleč v ospredju kratke iz črnega usnja, medtem ko so iz rumenega ali belega redke ter se v zadnjem primeru izrecno imenujejo hrvatske. Po snovi sledi črnemu usnju sirovo sukno v sivem, temu sukno v belem ali zelenem in na zadnjem mestu je gradelj v rumenem. Črne usnjene hlače so tu pa tam zeleno obšite in opremljene s kositrnimi gumbi, bele in zelene pa z rumenimi.

S črnimi usnjenimi hlačami so se nosile črne nogavice. Sicer pa so bile iz volne izdelane nogavice modre, bele ali sive barve. Izven volne najdemo enkrat sukenčaste in kot bele praznične za nedeljo enkrat bombažne nogavice.

Obutev je iz usnja. V njej so najštevilnejši škornji, tem slede visoki čevlji in v ozadju so nizki. V dveh primerih so omenjeni škornji z zavihanimi škornjicami in isto tako nizki čevlji, ki se vežejo z zapono, oziroma z jer-menjem, ki je običajno pri visokih. Po posebni enkratni omembi obutve iz teletine je videti, da je v njej prevladovala svinjetina, kravina in volovina.

Predpasnik nastopi dvakrat, enkrat v modri in drugič v rdeči barvi, ki pa je rdeče obšit. Moder platnen pas pa, ki se veže na sredi, je omejen samo na begunca iz Podjune.

Perila, n. pr. srajce, tiralica ne omenja; omenja samo dvojni telovnik, in od teh enega z rokavi.

Brado srečamo samo enkrat in isto tako tudi v kito zavezane lase. Pogostejši so dolgi, nazaj na tilnik česani lasje ali pa česani na čelo; prevladujejo pa kratko ostriženi.

Nošo kot enoto karakterizira tiralica samo za gorenjsko in meščansko Gorenjska noša sestoji iz okroglega klobuka, rjave suknje, rdečega telovnika, črnih platnenih ali usnjatih hlač ter iz škornjev. Meščanska noša pa je barvno in osnovno enotna: suknena suknja in hlače v modrem ter klobuk, ki se s trikrat stisnjenimi stranicami bliža obliki trostranske piramide. Drugače pa karakterizira tiralica posamezne dele obleke za prleškega, dolanjskega, hrvaškega, spodnjekoroškega in pa za kmetijskega. Prleško (vendsko) označena ovčja suknja iz Ptuja je kožuhasta čoha in enako označena suknja iz Hruševca pri Št. Juriju je kratka in ohlapna,³ iz sirovega sukna ali platna v kroju, kakor ga je po J. C. A. Frytagu objavil V. Geramb.⁴ Hrvatske so bile usnjene hlače iz Meretinec. Dolanjska suknja in dolanjski telovnik iz Biša sta pesničarski meten in perslik.⁵ Spodnjekoroška pa je v bistvu noša, ki se je sporadično še ohranila do druge polovice XIX. stoletja v Labotniški dolini⁶ z okroglim nizkim klobukom in pod njim s čepico, kratko suknjo, žametnim telovnikom, usnjenimi hlačami, modrimi nogavicami in visokimi čevlji.

Doba, iz katere tiralica izvira, je doba, ko že delujejo po absolutizmu smotrno ustanovljene manufakture na Goriškem, v Ljubljani, Vetrinju, Gradcu, predvsem pa na Dunaju in v Lincu in ko avstrijski absolutizem vsestransko podpira obrtno proizvodnjo tako domačo kakor manufakturno. V zvezi s tem in po značaju blaga, omenjenega v tiralici, moremo razdeliti za obleko v tiralici navedena blaga v domače ter v uvoz iz domačih in tujih avstrijskih manufaktur. Domače bi bilo sirovo sukno, volnene nogavice, platno in deloma usnje; uvoženo pa sukno, gradelj, flanel, svileni trak za klobuk, gumbi, našivi, sukanec in bombaževina za nogavice ter deloma usnje. Po količini prevladuje domača produkcija; uvožena pa oskrbuje na eni strani dekorativno poudarjene dele obleke in nadomešča na drugi strani povprečno

³ Puff R. G., Marburger Taschenbuch, I, 21—25, Maribor 1853.

⁴ Geramb V., l. c. 491, sl. 267.

⁵ Novice 1852, 259 (Iz Ormoža na Štajerskem) ss. — Povoden S., Etnolog 1933, VI, 255.

⁶ Waizer R.-Franzisci Fr. v Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Dunaj 1891, 100.

blago s kvalitetnejšim ali pa enostavnejšim: sirovo sukno s suknom, platno z gradljem ali flanelom ter volno s sukancem ali bombaževino.

Podobno so posamezni kosi obleke deloma že proizvod dolge uporabljane tradicije, deloma pa bližje preteklosti ali šele polpreteklosti. Prastari in stari elementi noše so platnene hlače, deloma povešen klobuk in čepica, suknja, škornji in visoki čevlji ter kita. Iz polpreteklosti pa izvirajo površnik, telovnik, hlače z nogavicami, nizki čevlji, pas in predpasnik ali na vrat padajoči lasje. Ti novi elementi so v veliki meri vpliv vojaških uniform in pa historičnih noš privilegiranih razredov.⁷ Tako je n. pr. bila vzor za uvajanje nizkih čevljev z zapono avstrijska infanterija v začetku XVIII. stol., ki je s svojo barvno enotnostjo v sredi XVIII. stoletja postal tudi izhodišče za meščansko nošo v modri barvi, kakršno je nosil gorenjski krznarski pomočnik iz Križa; površnik se je razvil iz renesančnega plemiškega capota, pas iz sestavnega dela plemiške noše XVII. stoletja ter vojaške uniforme XVIII. stoletja. Daleč bolj kakor v obstoju posameznih kosov obleke pa je povezano tradicionalno s polpreteklimi v barvah obleke posameznih zasledovancev. Poleg prastare zelene, sive in bele ter deloma tudi črne barve nastopajo pri suknji modra in rjava, pri telovniku rdeča, rjava in rumena, pri hlačah rumena, modra in črna, pri nogavicah in predpasniku zopet modra; to so barve, katere so razširile v noši tekstilne manufakture XVIII. stoletja, ki so preko trgovin in prometa s tekstilijami prodrle tudi v naše domače barvarne. Naše domače barvarne so, kakor kažejo to barvarski klišeji iz konca XVIII. stoletja, n. pr. v mariborskem ter ptujskem muzeju, prevzele manufakturne okraske sukna približno v času ene generacije, potem ko jih je začela uporabljati dunajska metropola. Z motivi pa je prodirala gotovo tudi barva in poleg nje novi kosi obleke, n. pr. telovnik. Telovnik kot nov element noše, kot tvorba baročne garderobe privilegirancev, je po snovi, barvi ter kroju proizvod tekstilne manufakturne delavnosti XVIII. stoletja ter njenega vdora k malemu človeku na naše podeželje. Rjava suknja s svetlimi, modra z rumenimi gumbi, modra z našivi ali rumene in zelene hlače so podobno prodrli na naše podeželje s pojavljajočo se industrializacijo ter njenimi posrednimi vplivi. Najizrazitejši primer teh vplivov med našimi begunci je lovec na fazane iz Mengša, katerega obleka nosi vse značilnosti sodobne uniforme: pepelnat površnik (capot), močno s srebrom obšit klobuk, ščukastosivo suknjo z zeleno bordiranimi našivi, zelen široko s srebrom obšit telovnik ter hlače iz zelenega sukna ali pa iz rumenega usnja.

Najbolj enako so blečeni begunci z Gorenjskega. Kočijaž iz okolice Kamnika, kmetski sin iz Crnuč, vrtnarski delavec iz Križa, mlinarski hlapec z Viča in dopustnik kmetskega rodu iz okolice Cerkelj so vsi oblečeni po gorenjsko; meščansko pa je oblečen krznarski vajenec iz Križa, ki tvori

⁷ Prim.: Diez W. - Fröhlich E. - Häberlin C. - Heil M. - Müller A. - Rothbart F. - Watter J., *Zur Geschichte der Kostüme*. München 1917. Kolorirana izdaja. Tab. št. 373, 401, 774, 1077, 1155, 1203, 1206. — Bruhn W. - Tilke M., *Das Kostumwerk*. Berlin 1941. Pril. 104, sl. 4, 7, 10; pril. 109, sl. 6; pril. 111, sl. 4, 5, 6, 7; pril. 113, sl. 11, 12, 15.

tako izjemo s krznarskim pomočnikom iz Kranja. V primeri s to enotnostjo noše gorenjskih beguncev pa je precej bolj raznolika obleka beguncev iz severovzhodne Slovenije. Meščanski pastorek iz Maribora nosi kito, rjavo suknjo s svetlimi gumbi, bel suknen telovnik, črne usnjene hlače, škornje s pod koleni privihanimi škornjicami ter okrogel modni klobuk z rdečebelim trakom. Če navaja tiralica samo izrecno naziv »Modehut«, to je modni klobuk, je viden pri Mariborčanu vpliv civilne mode v barvi suknje in telovnika, vpliv vojaške mode pa v kroju obutve. Nasproti modnemu klobuku pri Mariborčanu tiralica posebej poudarja kmetsko suknjo živinskega hlapca in rejenca z Vurberga, kmetskega sina iz Biša ali hlapca od Št. Jurija. S temi navedbami konservativnih ali patriarhalnih kosov obleke pa vidimo istočasno sodobne modne vplive na drugih kosih obleke pri istih beguncih: Vurberški rejenec nosi telovnik iz belega sukna z naramnicami, hlače iz belega sukna in poleg okroglega črnega klobuka rdečo ali zeleno čepico; ptujski rejenec je oblečen poleg ovčjega kožuha v suknjo iz zelenega sukna, flanelast telovnik z rokavi in rumenimi gumbi ter bele suknene hlače tudi z rumenimi gumbi. Možno je, da je moda vplivala na oba preko fevdalca, pri katerem je bil prvi rejenec na vurberskem, drugi pa na ptujskem gradu. Podobno je možno s tretjim rejencem, ki je od učiteljice v Jarenini pobegnil v sivi suknji z rdečimi našivi, rumenim in še spodnjim telovnikom, rumenimi hlačami iz gradlja, sivimi zimskimi ter suknenimi poletnimi nogavicami, nizkimi čevlji z jermenjem ter rdečo čepico s črnim florom. Vojaški dopustnik iz Biša je na begu v dolgih modrih hlačah, kmetski hlapec iz okolice Cirkovec v belem flanelastem telovniku, vozniki hlapec iz Meretincev poleg kmetske suknje in hrvatskih belih usnjenih hlač v belem telovniku s kovinastimi gumbi ter trikotno v višino stisnjenim klobukom in krznarski pomočnik iz Kranja v modri suknji z rumenimi gumbi, rumenih usnjenih hlačah in privihanih visokih čevljev. Po stikih z gosposčino, šolo, vojsko in posebno s prometom kot voznik je podeželski proletarec na prometnih krajih prevzemal v svojo obleko sestavine mode v isti meri ko kmet in v večji ko kmet v krajih izven prometa, kjer je n. pr. kmetski sin iz okolice Luč, ki je s sivo suknjo, rdečim telovnikom z rumenimi gumbi, črnimi hlačami iz surovega sukna, belimi volnenimi nogavicami in visokimi čevlji ostal v preskrbi domače proizvodnje razen telovnika, ki kaže, da je kot reprezentativni kos obleke tisti, s katerim je moda učinkovala na podeželju najhitreje in najgloblje.

Nasproti tem modnim uvozom iz tekstilnih manufaktur ter domačih barvarov v obleko našega podeželja pa moramo ponovno omeniti tradicionalne kose obleke iz domače proizvodnje, s katero je zvezan tudi domači kraj: suknjo iz ovčjega kožuha iz Ptuja, kmetsko suknjo iz sirovega sukna iz Vurberga, Meretincev ali Št. Jurija ter dolanjsko iz Biša, dolanjski telovnik iz Biša, hrvatske bele usnjene hlače iz Meretincev, prevladujoče volnene nogavice v belem, hlače iz sivega sirovega sukna ali črnega usnja, škornje in visoke čevlje ter ozke okrogle klobuke. Domača proizvodnja prevladuje v suknjah, hlačah in nogavicah ter obutvi, modni uvoz v telovniku, površniku ter se uveljavlja v obutvi, medtem ko sta domača produkcija in uvoz približno enako močna v pokrivalu za glavo.

Vzroki za večjo raznolikost vzhodnopodravske noše od gorenjske na koncu XVIII. stoletja bodo socialni in prometni. Socialno so izhajali gorenjski begunci iz kmetijskega ter obrtnega življa, podravske z gosposčin, iz šole ter iz vrst voznikov, ki so bili v večji meri vplivani od tujine. Prometno pa je bil trikot med Ljubljano, Kranjem in Kamnikom precej zaključen v samem sebi z Ljubljano. Prehodna pokrajina med Meretinci niže Ptuja na jugu in Klanci pri Lučanah, na severu pa je prometno nihala med Varaždinom, Celovcem in Gradcem ter je bila v nošah do železniške dobe močno raznolika. Puff,* ki je severovzhodno Slovenijo prehodil peš toliko ko malokdo, navaja še v sredi XIX. stoletja posebno ščavniško in pesniško (Biš), goriško (Klanci, Jarenina), spodnjo poljansko (Meretinci) in poljansko (Cirkovce) nošo, ki so bile utemeljene v mešanem vinogradniškopoljedelskem gospodarstvu Prlekije, vinogradništvu osrednjih Slovenskih gor, povezanosti preko Haloz s hrvatskim Zagorjem ter poljedelstvom in živinorejo gornjega Dravskega polja, povezanega vsaj delno že s Pohorjem. Železniška doba je raznolikost vzhodnopodravske noše likvidirala in uvedla enotnost z industrijskimi izdelki in kroji.

V svesti si, da naše gradivo ne zadostuje za sklepe splošnega značaja, moremo iz graške tiralice 1785 postaviti za pot nadaljnjim razmotrivanjem naslednje vidike: 1. Naša moška obleka na koncu XVIII. stoletja uporablja domače in manufakturno blago. 2. Z manufakturnim se uveljavlja vpliv mode zlasti s telovnikom in barvami. 3. Pri uvajanju mode na deželi sodeluje tudi podeželski proletariat.

* Puff R. G., l. c. Prim. Pajek J., Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev. Ljubljana 1884, str. 119 ss.

Résumé

COMPLÈMENTS A L'HISTOIRE DE NOS COSTUMES D'HOMMES

Les matériaux contribuant à la reconnaissance des costumes d'hommes à la fin du XVIIIe siècle sont inclus dans le mandat d'arrêt publié à Gratz au cours de l'été 1785 contre les déserteurs de l'armée, avant tout du nord et du centre de la Sloénie. Ce mandat décrit, d'après le matériel et la couleur, les signes distinctifs servant à reconnaître le costume bourgeois et celui de la Haute Carniole, le chapeau styrien, l'habit de la Carinthie inférieure, du Dravskopolié et de la Perlékia, le pantalon croate et le gilet de Dravskopolié. Par la décomposition des matériaux du costume masculin en produits de l'artisanat national et en produits importés des industries étrangères, cet exposé essaie d'établir, par l'intermédiaire des produits industriels importés et en même temps des pièces colorées du costume masculin, les influences contemporaines de la mode sur le costume masculin de notre pays.